

KRONIKA

M. M. BLOMBERGOWA

GROBY ARCHEOLOGÓW W KATYNIU UZUPEŁNIENIE I POPRAWKI BIOGRAMÓW

Zbrodnia katyńska powszechnie rozpatrywana jest jako problem polityczny, moralny i prawny. W skali całego narodu polskiego jest to sprawa bolesnej i dotkliwej straty także w dziedzinie nauki i kultury. W obozach w Kozielsku, Starobielsku i Ostaszkowie wymordowano kwiat inteligencji polskiej. Wśród blisko 15 tysięcy oficerów zamordowanych w Katyniu i innych, nie zbadanych jeszcze miejscach byli liczni przedstawiciele różnych zawodów i dyscyplin naukowych. W grobach katyńskich znaleźli śmierć profesorowie i docenci wyższych uczelni, młodzi naukowcy, inżynierowie, dziennikarze, pisarze, muzycy, malarze i poeci.

W Katyniu zamordowano również trzech archeologów. Byli to: Jan Bartys¹, Jan Fitzke² i Tadeusz Dobrogowski³. Wszyscy trzej młodzi (urodzeni w 1909 r.), zdolni, będący w pełni sił twórczych i oddani uprawianej dyscyplinie naukowej.

Fakt, że zginęli w Katyniu był znany od dawna i podają to autorzy biogramów i wspomnień. Sprostowania i uściślenia wymaga data ich śmierci. W czasie kiedy R. Jamka⁴, O. Reymanowa⁵ i T. Reyman⁶ oraz Józef Kostrzewski⁷ pisali biografie interesujących nas osób, zbrodnia dokonana w Katyniu była przypisywana Niemcom, stąd przyjmowano, że miała miejsce w 1941 r. Obecnie mamy możliwość skorygowania tego błędu

i uważam za swój obowiązek wyjaśnienie tej sprawy, a przy okazji uczczenie pamięci tragicznej śmierci Jana Bartysa, Tadeusza Dobrogowskiego i Jana Fitzke. W druku ukazały się pamiętniki⁸, które zostały znalezione w czasie ekshumacji w Katyniu, pamiętniki ocalałych żołnierzy⁹ oraz liczne dokumenty i opracowania¹⁰. Materiały te pozwalają z dużym prawdopodobieństwem określić momenty i okoliczności śmierci naszych archeologów. Dokumenty przekazane W. Jaruzelskiemu przez M. Gorbaczowa 13 kwietnia 1990 r.¹¹ nie są wprawdzie zbyt przydatne do określenia daty śmierci, a w pewnych przypadkach zaciemniają sprawę, ale jedno z nich wynika, a mianowicie, że osoby w nich wymienione, przebywały w określonym obozie. Pierwotnie sądzono, że są to listy „wywozowe”. To znaczy, że osoby wymienione w poszczególnych listach zostały w dniu wskazanym na liście, lub w ciągu kilku bliskich dni, razem wywiezione z obozu. Zaprzeczają temu liczne fakty. Wspomnę tylko o jednym. Osoby wymienione w jednej liście winny znaleźć się w jednym transporcie i zgodnie z logiką, uśmiercone w jednym czasie, a ciała pochowane w jednej mogile. W trakcie ekshumacji dokonanej w Katyniu w 1943 r. ciała wyjmowano z mogił w określonym porządku, opisywano i oznaczano kolejnym numerem¹². Wielokrotnie podej-

¹ A. MOSZYŃSKI, *Lista Katyńska. Jeńcy obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk*, Warszawa 1989, Kozielsk s. 20; *Zbrodnia Katyńska w świetle dokumentów z przedm. W Andersa*, Londyn 1982, s. 199; R. WOŁĄGIEWICZ, *Między Kozielskiem a Katyniem*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, r. 35, 1990, nr 1-2, s. 348, 351, 355.

² A. MOSZYŃSKI, *Lista...*, s. 53.

³ *Jak wyżej*, s. 45.

⁴ *Fitzke Jan Józef*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 7, 1948-1958, s. 25.

⁵ O. REYMANOWA, *Ze wspomnień o Janie Fitzkem*, „Z otchłani wieków”, R. 20, 1951, s. 166.

⁶ T. REYMAN, *Śp. mgr Jan Józef Fitzke*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 8, 1948-1949, s. 135; *Mgr Jan Bartys*, tamże, s. 135.

⁷ J. K. [ostrzewski], *Śp. Tadeusz Dobrogowski*, tamże, s. 135; J. KOSTRZEWSKI, *Z mego życia*, Wrocław 1970, s. 153.

⁸ *Pamiętniki znalezione w Katyniu*, przedmowa J. Zawodnego, wyd. II, Paris-Warszawa 1990.

⁹ S. SWIANIEWICZ, *W cieniu Katynia*, wyd. 6, Paryż 1986; *Katyni. Wybór publicystyki 1943-1988*, Wydawnictwo MAŚL, przedruk za POLONIA, Londyn 1988.

¹⁰ E. JANOWSKI, *Katyńska nekropola*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, R. 35, 1990, nr 3-4, s. 261-287; *Dokumenty katyńskie*, tamże, s. 290-387; T. PIENKOWSKI, *Droga do dotów śmierci w lesie katyńskim*, tamże, nr 1-2, s. 331-343; R. WOŁĄGIEWICZ, *Między Kozielskiem...*, s. 344-356.

¹¹ J. TUCHOLSKI, *Mord w Katyniu*, Warszawa 1991, *Aneksy, Dokumenty Katyńskie...*, s. 290-386.

¹² K. SKARŻYŃSKI, *Sprawozdanie Komisji Technicznej o przebiegu prac w Katyniu*, [w:] *Katyni*, Editions Dembiński, wyd. II, Paryż 1990, s. 39-48; *Zbrodnia Katyńska w świetle dokumentów*, przedm. W. Andersa, Londyn 1982, s. 165-172.

mowano próby konfrontacji list „wywozowych” z wykazami sporządzanymi w trakcie ekshumacji i stwierdzono, że osoby odnotowane na listach „wywozowych” odnajdowano w różnych mogiłach i zanotowane są pod bardzo odległymi numerami z ekshumacji. Spisy dostarczone przez Gorbaczowa nie zgadzają się również ze spisami wykonanymi przez jeńców pozostających w obozie¹³.

Dla ustalenia daty śmierci wielu osób bardziej wiarygodne są informacje zawarte w pamiętnikach ocalałych jeńców polskich i w notatnikach znalezionych w mogiłach katyńskich.

Jeden z notatników znaleziono przy zwłokach wydobytych w obecności polskich oficerów jeńców niemieckich obozów skierowanych w kwietniu 1943 r. do zwiedzania wykopalisk w Katyniu. Wśród zwiedzających je w dn. 16 kwietnia był jeńiec oflagu II c w Woldenbergu – por. Zbigniew Rowiński, z zawodu prokurator¹⁴. Rowiński asystował przy odkrywaniu mogiły, a spostrzeżenia konsultował z prof. G. Buhtzem, kryminologiem z Wrocławia nadzorującym prace ekshumacyjne.

W ich obecności z mogiły nr 1 wydobyto zwłoki, przy których w kieszeni munduru znaleziono książeczkę oszczędnościową, zaświadczenie o zdaniu aparatu fotograficznego oraz kalendarzyk z notatkami. Dokumenty te wystawione były na nazwisko Jana Bartysa zamieszkałego w Krakowie, ul. Krupnicza 22. Notatki w kalendarzyku kończyły się na dacie 15 marca 1940 r. Ostatnie zdanie zawierało słowa:

„Właśnie przyjechaliśmy na stację Gniezdowo i widzę NKWD-zistów rozstawionych od stacji aż po linię lasu”.

Dalej notes był czysty, nie ma śladów wrywania kartek, wycierania lub innych sposobów likwidacji treści¹⁵.

Wśród ponad 20 notatników odnalezionych w Katyniu zapiski wielokrotnie kończą się w momencie przybycia transportu do stacji Gniezdowo. Major Adam Solski pod datą 9 kwietnia 1940 r. robił notatki jeszcze na krótką chwilę przed śmiercią:

„Przyjechaliśmy do lasu, wyglądającego na letnisko, gdzie odebrali nam obrączki, zegarek, na którym była godzina 6.30 (8.30), oprócz tego pasy i szczyryki. Co z nami będzie?”¹⁶

Jak z powyższych obserwacji wynika, z dużym prawdopodobieństwem przyjąć możemy, że Jan Bartys zamordowany został 15 marca 1940 r. Wywieziono go z Kozielska z małą grupą jeńców – około 14 osób, jeszcze przed generalną likwidacją obozu. Systematyczne wywózki zaczęły się bowiem dopiero 3 kwietnia, a zakończyły około 12 maja 1940 r. Nazwisko Bartysa figuruje na listach przekazanych przez Gorbaczowa. Niemal każdy spis zawiera 100 nazwisk osób skierowanych do dyspozycji NKWD w Smoleńsku¹⁷. Jan Bartys znajduje się na liście Nr 025/2 pag. 456–469 pozycja 21, noszącej datę 4 kwietnia 1940 r. Znaczy to, że skierowany został do wywózki w czasie, gdy już od 18 dni nie żył. Jest to następna przesłanka, która wskazuje na to, że listy od Gorbaczowa nie były tak zwanymi listami „wywozowymi”.

Tadeusz Dobrogowski, który zginął w Katyniu, został w trakcie ekshumacji w 1943 r. zidentyfikowany i zanotowany pod numerem 39¹⁸. Jego zwłoki wydobyto z mogiły nr 1 – w której odkryto około 2500 zamordowanych jeńców polskich.

W dokumentach NKWD nazwisko Dobrogowskiego znajduje się na liście Nr 29/2 pag. 471–475 poz. 33. Na liście brak daty dziennej. Lista poprzedzająca – nr 25/3 nosi datę 9 kwietnia, następna – 29/3 – 13 kwietnia 1940 r. Teczka personalna Dobrogowskiego ma numer 6427.

W którym dniu poniósł śmierć Tadeusz Dobrogowski, w obecnym stanie wiedzy – ustalić trudno. W przybliżeniu określić można, że stało się to w pierwszej połowie kwietnia 1940 r. Domniemanie to opieram na analizie list ekshumacyjnych i pamiętników znalezionych w mogiłach katyńskich. Otóż Tadeusz Dobrogowski na listach ekshumacyjnych odnotowany jest pod numerem 39. Wśród pochowanych w tej samej mogile – nr 1 – bliską numerację mają: Wacław Westerski (48) i Ludwik Pawlikowski (43). Wacława Westerskiego wspomina w swoim pamiętniku Bronisław Wajs¹⁹ w grupie jeńców wywozonych z Kozielska dnia 5 kwietnia 1940 r. O Ludwiku Pawlikowskim wiadomo, że został wywieziony z Kozielska 15 kwietnia²⁰. Idąc dalej zauważamy, że wśród pierwszych pięciuset ekshumowanych z pierwszej mogiły znane są daty wywozu z Kozielska następujących osób: Mariana Czubińskiego (nr 273) – 15 kwietnia; Wacława Kruka (nr 424) – 9 kwietnia; Adama Solskiego (nr 490) – 9 kwietnia.

¹⁷ J. TUCHOLSKI, *Mord w Katyniu..., Aneksy...; Listy wywózkowe z obozu w Kozielsku*, [w:] „Wojskowy Przegląd Historyczny”, R. 35, 1990, nr 3–4, s. 313–386.

¹⁸ A. MOSZYŃSKI, *Lista...*, s. 45.

¹⁹ *Pamiętniki znalezione...*, s. 186.

²⁰ *Kalendarz transportów z Kozielska*, [w:] *Zbrodnia Katyńska w świetle dokumentów...*, s. 50; R. WOŁĄGIEWICZ, *Między Kozielskiem...*, tabl. 1.

¹³ *Zbrodnia Katyńska w świetle dokumentów*, s. 40–51; *Pamiętniki znalezione w Katyniu*, s. 55, 62, 63, 92, 104–105; S. SWIANIEWICZ, *W cieniu Katynia...*

¹⁴ J. K. ZAWODNY, *Katyni*, Lublin–Paryż 1989, s. 224; *Relacja ppor. pil. Wojsk Polskich N.N. z podróży do Katynia w kwietniu 1943 r. w grupie oficerów-jeńców niemieckich z obozu oflag II c w Woldenbergu*, [w:] *Zbrodnia Katońska w świetle dokumentów...*, s. 192–199.

¹⁵ *Relacja ppor. pil. Wojsk...*, s. 197.

¹⁶ A. SOLSKI, [w:] *Pamiętniki znalezione...*, s. 105.

Pośrednie wskazówki uzyskujemy ze studiów nad dokumentami NKWD. Na liście 29/2 obok Dobrogowskiego wymieniony jest (wspomniany już wcześniej) Waław Kruk oraz Marian Czubiński. Na podstawie dotychczasowych obserwacji możemy przyjąć, że Tadeusz Dobrogowski poniósł śmierć w dniach między 9 a 15 kwietnia 1940 roku.

Trzeci z archeologów, Jan Fitzke, w trakcie ekshumacji został zidentyfikowany i zanotowany pod numerem 2482. W dokumentach NKWD znajduje się na liście Nr 036/3 pag. 545–546 poz. 50. Nr teczeki personalnej 2521. Na tej liście brak daty dziennej, lista poprzedzająca 036/2 oraz następna 036/4 noszą datę 16 kwietnia 1940 r.

Z list ekshumacyjnych bliską numerację ma Andrzej Riegier (2431), przy którym znaleziono notatnik, a w nim zapis, że są wywożeni z Kozielska 22 kwietnia²¹. Pod numerem 2619 zapisany został Marian Gąsowski, przy którym znaleziono notatkę z 23 kwietnia: „Jadę z Kozielska przez Smoleńsk”²². Numer 2630 kryje nazwisko Józefa Zięciny, który również zostawił notatnik, a w nim pod datą 22 kwietnia zapisał: „Wyjazd z Kozielska”²³.

Przeglądając dokumenty NKWD, na liście Nr 036/3, na której jest Jan Fitzke, widzimy, że zapisany jest też Dobiesław Jakubowicz (Nr z ekshumacji 836). Prowadził on notatki doprowadzone do 22 kwietnia. Pod tą datą zanotował: „O 1.30 godz. pociąg ruszył, 12 godz. Smoleńsk”²⁴. O Zygmuncie Kuźnickim z tej samej listy wspomina w swym dzienniku Józef Zięcina (wyżej

wspomniany)²⁵. Według zapisków Zięciny Kuźnickiego zabrano z Kozielska 20 kwietnia. Na listach ekshumacyjnych Kuźnicki zapisany został pod numerem 4029.

Z licznych obserwacji wynika, że wszyscy, którzy pisali, iż są na stacji Gniezdowo – znajdowali się na ostatniej stacji swego życia. Jedynie Stanisław Swianiewicz został zabrany z Gniezdowa i przeżył²⁶. Dodać należy, że wielokrotnie potwierdzone zostało domniemanie, że jeńcy wywiezieni z Kozielska po dniu lub dwu dniach znajdowali się w Gniezdowie i w krótkim stosunkowo czasie ich ziemską wędrówkę kończyła się w lesie katyńskim²⁷. Opierając się na podanych wyżej obserwacjach, z dużą dozą prawdopodobieństwa przyjąć możemy, że Jan Józef Fitzke został rozstrzelany w Katyniu w dniach między 20 a 24 kwietnia 1940 r.

Podsumowując dotychczasowe rozważania należy powiedzieć, że przy obecnym stanie wiedzy możemy zaryzykować określenie dat śmierci Jana Bartysa, Tadeusza Dobrogowskiego i Jana Józefa Fitzke następująco: Jan Bartys został rozstrzelany 15 marca, Tadeusz Dobrogowski w pierwszej połowie kwietnia, a Jan Fitzke między 20 a 24 kwietnia 1940 roku. Ich biografie winny być również uzupełnione o informację, że jako oficerowie Wojska Polskiego zostali zagarnięci do niewoli przez Armię Czerwoną po 17 września 1939 r., następnie przetrzymywani w obozie w Kozielsku i ponieśli męczeńską śmierć z rąk NKWD w lesie katyńskim pod Smoleńskiem. W 1943 r. byli ekshumowani, zidentyfikowani i ich szczątki pochowano w bratnich mogiłach nekropoli w Katyniu.

Adres autorki:

Dr Maria Magdalena Blombergowa
Zakład Archeologii Polski Środkowej
ul. Tylna 1, 90-364 Łódź

²¹ A. RIEGIER, [w:] *Pamiętniki znalezione...*, s. 300.

²² M. GĄSOWSKI, [w:] *Pamiętniki znalezione...*, s. 22.

²³ J. ZIĘCINA, [w:] *Pamiętniki znalezione...*, s. 212.

²⁴ D. JAKUBOWICZ, [w:] *Pamiętniki znalezione...*, s. 57.

²⁵ J. ZIĘCINA, [w:] *Pamiętniki znalezione...*, s. 212.

²⁶ S. SWIANIEWICZ, *W cieniu Katynia...*

²⁷ *Wywiezieni w niewiadomym kierunku, nie dają więcej znaku życia...*, [w:] *Zbrodnia Katyńska w świetle dokumentów...*, s. 40–57.